

Лілія ЧЕРНИШ,
orcid.org/0000-0002-2277-1311
кандидат філософських наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) lilia.chernysh@ukr.net

Марія КОШЛАНЬ,
orcid.org/0000-0002-1477-124X
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) translator.lviv@gmail.com

КОЛЬОРОНОМІНАНТИ В ПОЕЗІЇ ПАУЛЯ ЦЕЛАНА

У статті проаналізовано поезію Пауля Целана на прикладі двох збірок «На зламі подиху» та «Маки та пам'ять». Розглянуто використання поетом кольорів для відображення своїх почуттів, систематизовано та виокремлено імпліцитне й експліцитне вживання кольорів, визначено деривати вживання кольорів.

Питання усвідомлення кольору та його значення має неоднозначне трактування в різних культур та народів. Проте є основні кольори. Це – білий, чорний, червоний, де білий означає незайманість, чистоту, червоний – це влада, агресія, кров, чорний – печаль, смуток, смерть. Саме ці кольори використовує поет у своїй поезії.

У даному контексті дослідження виявлено, що у творчості Пауля Целана неабияку роль відіграють кольори, які представлені дериватами здебільшого субстантивного та ад'єктивного значення. Кольорономінант допомагає перейти від невербального сприйняття, мислення до вербального, тобто до відтворення думок за допомогою кольору. Адже колір дуже тісно пов'язаний з емоціями людини і має відповідне місце у просторі мислення поета.

У статті зазначено, що використання та позначення кольорономінанта не тільки позначає колір, але й відтворює особисте ставлення до нього. Це відображення почуттів, внутрішнього світу особистості за допомогою кольору може бути виражено експліцитно (за допомогою прямого називання кольору) та імпліцитно (за допомогою предмета, який означає відповідний колір).

Не завжди поет передає свої почуття експліцитно. Досить багато прикладів імпліцитного вираження почуттів через колір. Серед найбільш уживаних іменник «тінь», наче поет усе життя перебуває в тіні омріяного життя, смутку, що супроводжує його, натомість поєднання чорного із червоним або відтворення червоного через червоніший або багрянний є спробою поета вирватись із тіні та відчувати життя повністю.

Ключові слова: кольорономінант, експліцитне вживання, імпліцитне вживання, субстантивний дериват, ад'єктивний дериват, колористична парадигма, стилістичні особливості.

Lilia CHERNYSH,
orcid.org/0000-0002-2277-1311
Ph. D. in Philosophy,
Associate professor at the Department of Applied Linguistic
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) lilia.chernysh@ukr.net

Maria KOSHLAN,
orcid.org/0000-0002-1477-124X
Assistant at the Department of Applied Linguistic
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) translator.lviv@gmail.com

COLOR NOMINATIONS IN POETRY OF PAUL CELAN

The article analyzes the poetry of Paul Celan on the example of two collections, “Breathturn into Timestead” and “Poppy and memory”. The poet’s use of colors that reflect his feelings is considered in the article. The implicit and explicit use of colors is systematized, and their derivatives are determined.

The question of color awareness and its significance has an ambiguous interpretation in different cultures and nations. However, there are primary colors: white, black, and red, where white means virginity, purity; red is power, aggression, blood; black means sadness, sorrow, death. These basic colors are used by the poet in his poetry.

In the context of this study, it has been discovered that a significant role in the work of Paul Celan played the colors, which are represented by derivatives of substantive and adjectival significance. The color nominant helps to move from non-verbal perception to the reproduction of thoughts through color. After all, color is very closely related to human emotions and has a corresponding place in the poet's thinking process.

This article states that the use and designation of color nominator not only indicates the color but also reproduces the personal attitude to it. This reflection of feelings and the inner world of the individual can be expressed explicitly (by direct naming of color) and implicitly (by means of an object that describes the corresponding color).

The poet does not always convey his feelings explicitly. There are many examples of implicit expression of emotions through color. One of the most commonly used is the noun "shadow" as if the poet is in the shadow of his dream life, the sadness that accompanies it, instead of combining black with red, or reproducing red through redder or crimson, is the poet's attempt to break out of the shadows and feel life fully.

Key words: color nominant, explicit use, implicit use, substantive derivative, adjectival derivative, color paradigm, stylistic features.

Постановка проблеми. Відображення та розуміння іншомовного тексту в кожному оточенні однозначно залежить від його перекладу, особливо якщо йдеться про поезію. Основним завданням перекладу віршів є максимально повне відтворення змісту оригінального тексту, його реалізація за допомогою різноманітних засобів, характерних для мови перекладу. У поезії допустимі навіть такі засоби, які в художньому творі вважаються некоректними.

Питання відтворення в перекладі ідіостилю автора, достовірного й адекватного відображення змісту були і залишаються складними й неоднозначними. Особливу увагу варто приділити поезії, віршам, під час перекладу яких дуже важливо зрозуміти перебіг думок автора, уміння відтворити дух, створити своєрідну атмосферу думок поета. На особливу увагу заслуговує в даному контексті дослідження творчості Пауля Целана, де неабияку роль відіграють кольори, які представлені дериватами здебільшого субстантивного й ад'єктивного значення. У пропонованій статті, у контексті визначеної проблематики, проаналізуємо й порівняємо особливості використання кольорів та відображення почуттів і внутрішнього світу з їхньою допомогою у збірках віршів Пауля Целана "Atemwende" і "Mohn und Gedächtnis", їх відтворення в перекладах Петра Рихла.

Аналіз досліджень. Незважаючи на зацікавленість питаннями перекладу колористичної парадигми, її відповідного психолінгвістичного відображення (цим у різний час цікавилися такі відомі вчені, як Л. Зубова, В. Москович, Л. Пустовіт, М. Фрумкіна), вони досі залишаються не до кінця вивченими, що зумовлює *актуальність* нашої розвідки. Адже до семантичного значення слова в певному тексті додаються нові змістові психолінгвістичні конотації, поет передає за допомогою кольорів своє суб'єктивне бачення та сприй-

няття світу, особистої проблеми, дає свою власну оцінку того, що відбувається. Власне це й зумовлює необхідність дослідження та відтворення внутрішнього світу мовою перекладу відповідних навантажень мовленнєвих одиниць оригінального тексту та потребує аналізу.

Об'єктом даної розвідки є кольорономінанти у віршах Пауля Целана і, як наслідок, відображення внутрішнього світу та складних життєвих переживань поета.

Мета статті передбачає аналіз кольорів, які використовує поет у своїх віршах, проведення семантичного та психолінгвістичного аналізу кольорономінантів в оригінальних текстах та їх перекладах, виокремлення складних для перекладу стилістичних засобів оригіналу й аналіз перекладу кольорів, визначення імпліцитного й експліцитного вживання кольорів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження кольору наявні в багатьох науках. Але особливо в поетичному розумінні, тобто в поетичній семантиці колір не має загального розуміння. На особливу увагу заслуговує в даному контексті психологія, яка трактує колір як реакцію мозку, отже, сприйняття світу крізь призму кольорів, відображення світобачення в тих чи інших кольорах, що досить виражено у творах Пауля Целана.

Колір допомагає перейти від чуттєвого, невербального сприйняття, мислення до вербального, тобто до відтворення думок за допомогою кольору. Адже колір дуже тісно пов'язаний з емоціями людини і має відповідне місце у просторі мислення поета.

Маємо традиційні уявлення про те, що одні кольори – основні, а інші – другорядні. Пауль Целан використовує у своїх віршах як основні кольори, так і поєднання різних барв для передачі своїх почуттів, що ще раз підтверджує неоднозначне ставлення поета до життя. Питання

усвідомлення кольору та його значення має неоднозначне трактування в різних культур та народів. Проте є основні кольори. Це – білий, чорний, червоний, де білий означав незайманість, чистоту, червоний – це влада, агресія, кров, чорний – печаль, смуток, смерть.

У даному контексті варто зазначити, що використання та позначення кольору не тільки позначає сам колір, але й відтворює особисте ставлення до нього. Це відображення ставлення особистості до кольору може бути виражене експліцитно (за допомогою прямого називання кольору) та імпліцитно (за допомогою предмета, який означає відповідний колір).

Поезія Пауля Целана – це витвір мистецтва, де можна досліджувати не лише мову, але й уміння, навіть талант, висловлювати свої почуття та переживання через мову кольорів. Дуже часто поет використовує не цілком чіткі кольори, а їх поєднання, здебільшого це поєднання абсолютно протилежних кольорів, наприклад чорного з голубим. Не завжди поет передає свої почуття експліцитно, тобто називає колір прямо. Досить багато прикладів імпліцитного вираження почуттів через колір. Одним із найбільш вживаних є іменник «тінь», наче поет усе життя перебуває в тін омріяного життя, смутку, що супроводжує його, натомість поєднання чорного із червоним або відтворення червоного через червоніший або багряний є спробою поета вирватись із тіні та відчувати життя повністю.

Так, у збірці віршів “Atemwege”, назва якої говорить сама за себе («На зламі подиху»), спостерігаємо саме цей факт. Звучить так, наче поет має намір вирватись із того сумного, сірого світу, вдихаючи щось нове, на цьому зламі висловлює свої почуття, свій внутрішній світ за допомогою червоних, багряних кольорів. Поет сам говорить про цю назву так: «Поезія: це може означати злам подиху <...>» (Celan, 1999: 52). Адже в цей період психічний стан поета дуже погіршився, він був госпіталізований та проходив тривале лікування (Целан, 2016: 199). Збірка, про яку Крістоф Перельс пише так: «Вірш розшифровує сам себе як індивідуалізація мовчання, його буття є водночас його гріхом, його сміттям, його зрадою <...>» (Perels, 1973: 201).

Петер Горст Нойман пише, що «<...> Він (Целан) називає мистецтво «безкінечним говорінням, зітканим лише зі смертності й марноти»» (Horst Neumann, 1993: 96).

Schatten, як прояв сірого, який є дериватом субстантивного типу, у психології має характеристику людей, які є сумними, апатичними і депресивними. Вони прагнуть бути непомітними,

заховатись від оточення за стіною суму. Це колір людей, які втомились від життя та спілкування, асоціальних осіб, що прагнуть спокою та тиші.

У результаті проведеного аналізу цієї збірки бачимо, що імпліцитні вираження почуттів висвітлено у віршах:

In den Flüssen nördlich der Zukunft – Werf ich das das Netz aus, das du Zögernd beschwerst – Mit von Steinen geschriebenen – Schatten (Целан, 2016: 16). (У ріках на північ від майбуття – я кидаю невід, який ти – неквапно обважнюєш – **мінямі** – написаними камінням). І знову тіні. *Wege im Schatten – Gerbüsch – deiner Hand – Aus der Vier – Finger-Furche – fühl ich mir den – versteinerten Segen* (Целан, 2016: 16). (Шляхи в поламаний **міні** – твоєї долоні. – З чотирилопої борозни – я викопую – скам'яніле благословіння). Імпліцитне відображення кольору: *Stehen, im Schatten – des Wundenmals in der Luft <...>* (Целан, 2016: 34). (Стояти, в **міні** – невиходимої рани в повітрі). І знову тіні: *Wassernadeln – nähn den geborstenen – Schatten zusammen – er kämpft sich – Tiefer hinunter – frei* (Целан, 2016: 78). (Голки води – шишають до купи розірвану – **тінь** – вона пробивається – глибше донизу, – на волю).

Те ж поєднання, як дериват ад'єктивного типу з поступовим насиченням сірого кольору від біло-сірого до сіро-чорного: *Weissgrau aus – geschachtenen steilen – Gefühls* (Целан, 2016: 26). (**Блідо-сірі** відвали виритого, урвистого почуття). *Flutender, groß – Jede – Zwischenwand von – Graugeschwadern befahren* (Целан, 2016: 58). (Кожна проміжна стінка є ареною **сірих** ескадр). *Fadensonnen – über der grauschwarzen Ödnis – Ein baum – hoher Gedanke – greift sich den Lichtton es sind – noch Lieder zu singen jenseits – der Menschen* (Целан, 2016: 40). (Волокнисті сонця, над **сіро-чорною** пусткою <...>).

Часто П. Целан створює образи за допомогою кольорів на взаємопроникненні семантики слова, а саме: світло-сірого, сірого, темно-сірого.

Маємо такі ознаки кольорів у П. Целана: *Doch in dir, von – Geburt, – schäumte die andre Quelle – am schwarzen – Strahl Gedächtnis – klommst du zutag* (Целан, 2016: 42). (Але в тобі, від народження шумував уже інший потік, чорним променем пам'яті видираєшся ти до світла). *Am weissen Gebtrieben – der – Herr dieser Stunde – war – ein Wintergeschöpf, ihm – zulieb – geschah, was geschah – <...> Feuergedanken im Schwarzkieis – jenseits der Spaltworte, durch <...>* (Целан, 2016: 72). (<...> Тебе, слід від диму, там, нагорі в постаті жінки, ти на шляху до моїх вогненних думок у **чорній** жорсткості <...>). *Durch – großzeilige*

Leerstunden klettert, im Regen, – der schwarzblaue, der – Gedankenkäfer – Tierblutige Worte drängen sich vor seine Fühler (Целан, 2016: 76). (Крізь великі клітини порожніх годин дереться, у дощ, чорно-блакитна комаха думок). – *würfel – mein Glück zurecht, Meerhaar, – schaufelt die Welle zuhauf, die mich trägt, Schwarzflucht, – durch den heißesten Schoß* (Целан, 2016: 86). (– випробуй моє щастя, гриво морська, підкоти мені хвилю, яка понесе мене, чорне прокляття, прокладу собі шлях). *Hier, – <...> den beiden blau – schwarzen Gedächtnis-schuten, – doch angetrieben auch jetzt <...>* (Целан, 2016: 88). (тут, <...> обох чорно-блакитних шаландах пам'яті <...>). *Schwarz, wie die Erinnerungswunde, – wühlen die Augen nach dir – in dem von Herzzähnen <...>* (Целан, 2016: 94). (Чорно, як рана пам'яті, вишукують очі тебе в зубах серця сяйно надкушеним <...>).

Wenn du im Bett – aus verschollenen Fahnentuch liegst, – bei blauschwarzen Silben, im Schneewimper-schatten, – kommt durch Gedanken – güsse (Целан, 2016: 102). (Коли ти лежиш на безвісти зниклих стягах, серед синяво-чорнявих силаб, і міні засніжених вій, приплине крізь потоки думок).

На противагу суму, трагедії, стриманості приходить чи то агресія, чи бажання діяльності, чи то бажання змін, що проявляється у змішаних кольорах, які представлені як дериватами субстантивного, так і ад'єктивного типу, так, наче все палає, але затьмарене смутком: *zwölfmal erglüht – das von Pfeilen getroffen Drüben, – die Schwarz – blütige trinkt – des Schwarzblutigen Samen <...>* (Целан, 2016: 130). (Дванадцять разів паленіє потойбіччя, поцілене стрілами, чорно-кровна спливає чорнокровного сім'я <...>). І знову тіні: *Dich unter mir, kentaurisch – gebäut, – münd ich in unsern hinüber – rauschenden Schatten* (Целан, 2016: 96). (Поклавши тебе під себе, здивившись, наче кентавр, я впадаю у нашу через вінця шумуючу тінь); *<...> im redenden, rot – aschengewaltigen – Kolben* (Целан, 2016: 144). (<...> у говіркій, багрянистій, попелясто-могутній кольбі). *Niemals war Himmel – Doch Meer ist hoch, brandrot, – Meer* (Целан, 2016: 148). (Ніколи не існувало неба. Але море ще є, полум'яно-багряне море). *<...> Das Rotverlorene eines – Gedanken – fadens. Die laut – gewordenen Klagen – darüber, die Klage – darunter – wessen – Laut? <...>* (Целан, 2016: 160). (Червоно-загублене нитки думок. Дедалі гучніше ремствування під цим – чиє це волання?). *Dunstabänder – Spruchbänder – Aufstand, röter als rot, während der grossen <...>* (Целан, 2016: 178). (Повстання млистих полотниць і транспарантів, червоніше червоного під час великих). *Der*

durch dich hindurch – gehämmerte Strahl, – der hier schreibt, – röter als rot <...> (Цей промінь, що з кожним ударом проламується крізь тебе, що пише отум, червоніший червоного). *Mit dir das glasharte Flugblatt vertäuen – am lesenden Blutpoller, den – die Erde durch diesen Stiefpol hinausstieß* (Целан, 2016: 178). (З тобою припнути твердо, наче скло, листівку до читально-кривавої тумби, яку земля прошивнула крізь цей мачушин полюс).

Під час дослідження іншої збірки П. Целана, «Мак і пам'ять», яка містить 56 ліричних текстів і де простежуємо лірику, кохання, сп'яніння та забуття, бачимо іншу гаму кольорів, чи то веселішу, чи то більш омріяну. Кольорономінантами в цій збірці є здебільшого голубий, золотий, білий, червоний, так, наче прояви жаги до життя.

Проте інколи все-таки є відлуння смутку, наче втрата надії вийти з полону сірих тіней: *in Kranz ward gewunden aus schwärzlichem Laub* (Целан, 2013: 10). (Вінок з почорнілого листя сплели <...>). *Sein Banner hißt er im Baum – ein Blatt, das ihm blaut, wenn es herbstet* (Целан, 2013: 14). (Він підносить свій прапор на деревку – листок, що синіє йому, коли осінь надходить). *Ein dunkleres Blau wird zuteil deinem Haar, und ich rede von Liebe* (Целан, 2013: 18). (Темнава блакить лягає тобі на волосся, і я мовлю тобі про кохання.) *Die schwarze Flöte schnitzten sie uns aus lebendigem Holz, und die Tänzerin kommt nun* (Целан, 2013: 22). (Чорну флейту вони змайстрували для нас із древа живого, й невдовзі прийде танцівниця). *Es schwebt auch dein Haar überm Meer mit dem goldnen Wacholder. Mit ihm wird es weiß, dann färb ich es steinblau* (Целан, 2013: 24). (І твої коси ширяють над морем із золотим ялівцем. З ним біліють Вони, відтак я забарвлюю їх у камінноблакитне). *Ich sollte sie rot dir nun färben, die Locken, doch lieb ich sie steinblau* (Целан, 2013: 24). (Я мав би забарвити коси твої у червоне, однак я люблю їх камінну блакить). *ESPENBAUM, dein Laub blickt weiß ins Dunkel* (Целан, 2013: 26). (СОКОРОЕ, ти в п'ятми сивієш). *Löwenzahn, so grün ist die Ukraine. Meine blonde Mutter kam nicht heim* (Целан, 2013: 26). (Зелено, кульбабо, на Україні).

<...> der Hügel der Tiefe Umlaut von dem Sternen des Mittags – ein giftleeres Grün wie des Augs, das sie aufschlug im Tode <...> (Целан, 2013: 28). (Пагорб яруги усипали зорі полудня – зелень нетруйна, мов око, розкрите у смерті <...>). *Der Ast überm Herzen ist weiß schon, das Meer über uns* (Целан, 2013: 30). (Біліє вже гілка над серцем, і море шумить понад нами). *Im Gewölbe der Schwerter besieht sich der Schatten laubgrünes Herz* (Над склепінням мечів умостилося тіняви листозелене серце). *<...> die*

lebendige Schwermut: blumig finstert sie hoch, eh sie trinken, als war sie nicht Wasser, als war sie ein Tausendschön hier, das befragt wird nach dunklerer Liebe, nach schwärzerem Pfühl für das Lager <...> (Целан, 2013: 30). (*Життєдайну тугу: квітчасто темніє вона, перш ніж вип'ють її, мов насправді вона не вода, чорніших перин для ложка, важчої гриви волосся <...>*). *Schimmelgrün ist das Haus des Vergessens. Vor jedem der wehenden Tore blaut dein enthaupteter Spielmann* (Пліснява зелень змережила дім забуття. Перед кожною з вітряних брам синіє твої обезглавлений шпільман). *Länger zeichnet er sie als sie war, und das Rot deiner Lippe* (Целан, 2013: 32). (*Він малює їх довшими, ніж вони є, і багрець твоїх уст*). *So binde die Maske dir vor und färbe die Wimpern dir grün* (Целан, 2013: 34). (*Отож одягни свою маску, підфарбуй свої вії в зелене*). *Das weiße Herz unsrer Welt, gewaltlos verloren wirts heut um die Stunde des gilbenden Maisblaatts <...>* (Целан, 2013: 42). (*Біле серце нашого світу, без бою ти втратиши нині його о годині жовтіючих кукурудзяних стебел*). *<...> er (Sarg) trägt eine weiße Perücke wie ich <...>* (Целан, 2013: 48). (*Він носить білу перуку, як я <...>*). *Mit dem Blau deiner Augen deckst du den Tisch unsrer Liebe* (Целан, 2013: 50). (*Блакиттю твоїх очей накриваю я стіл кохання <...>*).

У цій збірці поет досить часто використовує голубі барви, які він асоціює з обіцянкою, з душевною щедрістю й активністю. Також бачимо в цій збірці часте використання автором білого кольору, але в Пауля Целана білий, на противагу традиційному трактуванню, означає зазвичай смуток та смерть, так, наче смерть може принести очищення.

Висновки. У підсумку можемо констатувати, що для розуміння творів Пауля Целана одним з основних показників є кольорономінанти, які поет використовує чи не в кожному своєму вірші. Одним із ключових показників є використання поетом не чистих кольорів, а відтінків або поєднання абсолютно протилежних барв, що свідчить про певну розгубленість у світі або відсутність чіткого розуміння майбутнього. Кожен колір означає для П. Целана щось своє, щось особливе. Не завжди, наприклад, білий у розумінні поета – це чистота, а голубий – це простір.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень є подальше вивчення ролі кольорономінантів у відображенні почуттів, світобачення та бажання поета повідомити світові про свої переживання, почуття, спроба створити свою, унікальну парадигму кольорів як основу для розуміння творчості поета.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Москович В. Статистики и семантика : опыт статистического анализа семантического поля. Москва : Наука, 1969. 304 с.
2. Целан Пауль. Злам подиху. Поезії. Чернівці : Книга XXI, 2016. 223 с.
3. Целан Пауль. Мак і пам'ять. Поезії. Чернівці : Книга XXI, 2013. 148 с.
4. Рихло Петро. Листи та лірика Пауля Целана. Чернівці : Книга XXI, 2012. 415 с.
5. Цибенко Лариса, Листи та лірика Пауля Целана. Чернівці : Книга XXI, 2012. 415 с.
6. Christof Perels. Das Gedicht im Exil. Herausgegeben von Dietling Meineck / Über Paul Celan. Frankfurt a. M. : Suhrkamp Verlag, 1973. 281 S.
7. Celan Paul. Der Meridian und andere Prosa. Frankfurt a. M. : Suhrkamp Verlag, 1999. 297 S.
8. Neumann Horst Peter. Zur Lyrik Paul Celans – ein neuer Gedichtband Paul Celans. Über Paul Celan. Frankfurt a. M. : Suhrkamp Verlag, 1993. 116 S.

REFERENCES

1. Moskovych V. A. Statyskyty i semantyka (opyt snatisticheskogo analiza semanticheskogo analiza). [Statistics and semantics (experience in statistical analysis of the semantic field)]. – Moscow: Nauka, 1969. 304 s. [in Russian]
2. Paul Celan. Zlam podychu. Poezii. [Respiratory. Poetry]. – Chernivtsi: Book, XXI, 2016. 223 s. [in German and in Ukrainian]
3. Paul Celan. Mak i pamiat. Poezii. [Poppy and memory]. – Chernivtsi: Book, XXI, 2013. 148 s. [in German and in Ukrainian].
4. Rychlo Petro: lysty ta liryka Paulia Celana. [Letters and lyrics of Paul Celan]. – Chernivtsi: Book, XXI. 2012. 415 s. [in Ukrainian].
5. Cybenko Larysa: lysty ta liryka Paulia Celana. [Letters and lyrics of Paul Celan]. – Chernivtsi: Book, XXI. 2012. 415 s. [in Ukrainian].
6. Christof Perels. Das Gedicht im Exil. In: Über Paul Celan. Herausgegeben von Dietling Meinecke. [The poem in exile. In: about Paul Celan. Published by Dietling Meinecke]. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1973. 281 S. [in German].
7. Paul Celan. Der Meridian und andere Prosa. [The meridian and other prose.] – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1999. 297 S. [in German]
8. Peter Horst Neumann. “Atemwege” – ein neuer Gedichtband Paul Celans. [“Respiratory” – a new volume of poetry by Paul Celan. In: about Paul Celan]. In: Über Paul Celan. In: Über Paul Celan. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1993. 116 S. [in German].